

הרב נתנאל אירבך

אכילת מעשר ראשון ומעשר עני

שאלה

אדם שאינו מנוי ל'בית האוצר'¹ הפריש תרומות ומעשרות מירקות ופירות בשנת מעשר עני, אך לא נתן את החלקים של המעשר הראשון ומעשר העני לראויים לקבלם, מתוך מחשבה שהוא מנוי ל'בית האוצר'. השאלה הנשאלת היא כפולה - האם הפרשה כזו נחשבת להפרשה המפקיעה את איסור הטבל? כמו כן, האם הוא חייב לשלם את דמי המעשרות שאכל?

א. הפרשה ללא נתינה

נחלקו הרמב"ם והרמב"ן במניין המצוות² אם הפרשה ונתינה הן מצווה אחת, כאשר הנתינה היא גמר ההפרשה, ובהיעדרה ישנו חיסרון מהותי בעצם המצווה,³ או שמא

1. קרן 'בית האוצר' להפרשת תרומות ומעשרות שעל יד 'מכון התורה והארץ' היא קרן ייחודית העומדת לשירות הציבור הרחב ומאפשרת לחברים בה לקיים את מצוות ההפרשה והנתינה של תרומות ומעשרות כדין ובהידור.
2. לדעת הרמב"ם (ספר המצוות, שורש יב; שם, מצוות עשה קלג) ההפרשה והנתינה הן מצווה אחת, ואין למנות כל אחד מפרטי המצווה כמצווה בפני עצמה. אולם הרמב"ן, השגות לספיהמ"צ שם ד"ה וכן הדין השני, סובר שמדובר על ב' מצוות נפרדות. אומנם מחלוקת זו בין הרמב"ם לרמב"ן הינה מחלוקת במניין המצוות, אך יש שראו בה מחלוקת בעלת השלכה מעשית מרחיקת לכת במקרה הנ"ל בנוגע למפריש על מנת שלא לתת. להשלכה מעשית נוספת של מחלוקת זו, ראה במאמרי 'שאלת כוהן על חלה שהתערבה', אמונת עתיך 110 (שבט תשע"ו), עמ' 59-63.
3. כדברים אלו בשיטת הרמב"ם המונה את ההפרשה והנתינה למצווה אחת, כ"כ הרב יצחק די-ליאון, 'מגילת אסתר' לספר המצוות לרמב"ם, שורש יב ד"ה נראה לי: 'כל זמן שלא נתן לו חלק לא יצא ידי חובתו מה שציווה כגון אם הפריש תרומה ומעשר וחלה ואין דעתו ליתנה לכהן אין כאן שום מצווה'. כדעה זו כתבו הרב שלמה קלוגר, שו"ת קנאת סופרים סי' קח; הרב יוסף שאול נתנזון, שו"ת שואל ומשיב (מהדורה תליתאה ח"א סי' תלג סוף ד"ה עוד נראה לי; מהדורה רביעאה ח"ג סי' מד ד"ה וראיתי בשעה"מ); תשובה מיראה, הל' שמיטה ויובל פי"ג ה"י-ה"א ד"ה ובעניותי; דברי ישראל, בתוך: חכמת אדם, שער מצוות הארץ פי" ס"ק י; ראה בדבריו בנחמת אליעזר, שם פ"א ס"ק ג ד"ה והנה להלן; ש"ך, יו"ד סי' שלא ס"ק נא, שהמפריש תרומה ההולכת לאיבוד אינה תרומה 'שהרי אינו יכול לקיים מתנות כהונה'; מלבושי יו"ט, ח"ב קל וחומר סי' יג ד"ה ע"כ; הרא"ה קוק, בתוך: התורה והארץ, ח"ב עמ' 17-18. ראה: אשל אברהם (ניימארק, מהדורה שנייה פירות גיוסר סי' ו ד"ה ונ"ל לתמוך; שם סי' ז ד"ה והנה במה), שהביא ראיות לשיטה זו. בטעם דעה זו, ראה: אשל אברהם, שם ד"ה והנה גאון; הרב אהרן זסלנסקי (וזאת ליהודה, 'בדין מפריש תרומה על מנת שלא לתת' אות א ד"ה והנה בטעם; כפי אהרן, תניא סי' ל ד"ה והנה בטעם).

מדובר על שתי מצוות נפרדות, והיעדר הנתינה גורם לביטולה בלבד ולא מהווה חיסרון בתיקון היבול.⁴

למעשה, הכריע הרב צבי פסח פראנק:

אף שדעת הגאונים הרב שלמה קלוגר והשואל ומשיב³ דבמפריש תרומות ומעשרות על מנת שלא לקיים מצוות נתינה הפרשתו בטילה, אבל גדולי הדורות חולקים על זה וסבירא להו דהפרשה זו קיימת.⁵

דבריו, לפיהם היעדר נתינת התרומות והמעשרות אינו מעכב את ההפרשה, מוסכמים על עוד פוסקים.⁶

לאור זאת, אדם שקרא את נוסח הפרשת תרומות ומעשרות אך לא היה מנוי ב'בית האוצר', ובכך לא התקיימה על ידו נתינת המעשרות לראויים לקבל, אומנם לא קיים מצוות נתינה, אך הפרשתו קיימת ולא אכל טבל. ברם, אף שאי-נתינת המעשרות אינה מהווה חיסרון בהפרשה, מ"מ לא קיים האדם את מצוות הנתינה. עתה עלינו לברר אם במקרה שלפנינו, אי-נתינת מעשר ראשון ומעשר עני מחייבת את האדם בתשלום ללוי או לעני על אכילתו את ממונם.

ב. מצוות הנתינה של מעשר ראשון

ביחס למצוות נתינתו של מעשר ראשון, ניתן לסמוך על השיטה הסוברת שבזמן הזה אין מצוות נתינה ללוי. שיטה זו מבוססת על דברי הרמ"א (או"ח סי' תנז סעי' ב) ביחס

4. ניתן לבאר שיטה זו עפ"י ההבנה שההפרשה מפקיעה איסור טבל ולשם כך מספיקה חיטה אחת, ואילו הנתינה לכוהן היא מצוות הנתינה המצריכה נתינה חשובה, ראה: תוספות ר"ד, קידושין נח ע"ב ד"ה חיטה; מהר"ם חלאווה, פסחים לב ע"ב ד"ה ואין; מהר"צ חיות, גיטין כ ע"א ד"ה תוד"ה דלמא; שו"ת נודע ביהודה, תניינא י"ד סי' רא. ראה עוד באריכות בדברי הרב יהודה רוזאניס (משנה למלך, הל' מתנו"ע פ"ו ה"ז; פרשת דרכים, דרך הקודש דרוש שישי ד"ה עוד אני).

5. שו"ת הר צבי, זרעים ח"א סי' מד אות ה.

6. משמעות המשנה למלך, הל' תרומות פ"י ה"א; ראשי בשמים (ראב"ן), מערכת מ' אות טז; אבן שלמה (אורבאך), שבת יז ד"ה גמ' גידולי תרומה; חזו"א (מעשרות סי' ז ס"ק כד; קונטרס הלכות תרו"מ ממרן החזו"א זצ"ל, נדפס בסוף דרך אמונה ח"ג, סי' א סעי' ו); יריעות שלמה (לעווטאן), סי' מז אות ו; הרב ירוחם פישל פערלא, ביאור על ספר המצוות לרס"ג, עשין סה-סו ד"ה עוד הביא הרמב"ן, עמ' 556; הרב אברהם יעקב ניימארק, קובץ אהל תורה (ירושלים), שנה ראשונה חוברת ז-ח סי' נו ד"ה והנה עצם; הרב שמואל יודלביץ (מעיל שמואל, זרעים דף כט ע"א, 'בעניין שליחות בתרומה' אות ה ד"ה ובזה נמי; שו"ת מעיל שמואל, מצוות התלויות בארץ סי' יב אות ה); הרב יהושע חיים קסובסקי, אזכרה, קובץ לזכרו של הראי"ה קוק ח"ה עמ' כה; ספר ארץ ישראל (טיקוצינסקי), עמ' קכה סי' ו אות א; שו"ת משפטי עוזיאל, ח"ו סי' צט ד"ה תו חזיתיה; הרב שלמה זלמן אוירבך (שו"ת מנחת שלמה, ח"א סי' נג אות א ד"ה ידוע; שם סי' ס אות א; שם סי' ס אות י ד"ה נראה שכל; קונטרס לאפרושי מאיסורא, בתוך: מעדני ארץ, הל' תרומות ח"ב, סי' ה פ"א אות א; שם פ"ב אות ג); שו"ת ציץ אליעזר, ח"ד סי' י ענף ב; שו"ת תשובות והנהגות, כרך ד סי' רנה ד"ה וממילא נראה; דרך אמונה (הל' תרומות פ"ג ה"ח ס"ק עח; שם פ"ו ה"א ס"ק ג); מנחת אשר, במדבר סי' כה אות ב-ג. ראה גם: המעשר והתרומה, פ"א בית האוצר ס"ק טז, שגם הסוברים שהיעדר הנתינה מהווה עיכוב בעצם ההפרשה יודו שבזמן הזה, שחיוב הפרשת תרומות ומעשרות מדרבנן, אין עיכוב.

לנתינת חלה לכוהן: 'ויש אומרים, שאין מאכילין חלה בזמן הזה לשום כוהן'.⁷ יש המבארים⁸ שהטעם הוא שבזמן הזה הכוהנים אינם כוהנים בוודאות אלא מוחזקים ככהונתם בלבד,⁹ סיבה שבגינה לא ניתן לתת לכוהן מתנה זו.¹⁰ ה'חזון איש' מרחיב רעיון זה גם ליתר ענייני נתינה.¹¹ לדבריו, בזמן הזה אין לתת ללוי מעשר ראשון,¹² משום

7. השווה לדברי הרמ"א, יו"ד סי' שכב סעי' ה.
8. ים של שלמה, חולין פ"ח אות ד; ט"ז, יו"ד סי' שכב ס"ק ה; ש"ך, שם ס"ק ט; מג"א, או"ח סי' תנו ס"ק ט.
9. בנושא זה, ראה בהרחבה: התורה והארץ, ח"ד עמ' 266-284.
10. ישנן השלכות שונות להגדרה זו: (1) כיוון שבזמן הזה אין הכוהנים מוחזקים ככוהנים ודאיים, אין מקפידים על דין 'וקדשתו', ראה: מג"א, או"ח סי' רא ס"ק ד. (2) היתר שבויה וחלוצה לכוהן בזמן הזה, ראה: שו"ת מהרשד"ם, אבהע"ז סי' רלה. (3) פדיון הבן - על הכוהן הפודה להחזיר את הכסף לאבי הבן, ראה: שו"ת שאילת יעבץ, ח"א סי' קנה; שו"ת יביע אומר, ח"ו סי' כב ס"ק ה. (4) עליית כוהן לתורה - בשו"ת הריב"ש, סי' צד, כתב שכוהני זמננו אין להם כתב יחס, אלא מפני חזקתן נהגו לקרותם בתורת כוהן. (5) בשו"ת מהר"י וייל, סי' קצג, כתב שכיוון שאין לנו כוהנים ודאיים, אין אנו נוהגים כיום ליתן את חלת חו"ל השנייה לכוהן קטן שאין טומאה יוצאת מגופו, כדברי רמ"א, יו"ד סי' שכב סעי' ה; ים של שלמה, חולין פ"ח אות ד. ראה בעניינים אלו, פתחי תשובה, יו"ד סי' שכב ס"ק ג. ביאור זה בדברי הרמ"א, שהסיבה לאי-נתינה לכוהן היא שאינם כוהנים בוודאות, קשה מדברי הרמ"א עצמו, יו"ד סי' שלא סעי' יט, ביחס לנתינת תרומה לכוהן בזמן הזה: 'ונותן בזמן הזה לכל כוהן שירצה... ואפילו אינו מיוחס רק שמוחזק בכוהן'. מקור דין זה הוא מדברי הרמב"ם, הל' תרומות פ"ו ה"ב: 'תרומה של תורה אין אוכל אותה אלא כוהן מיוחס, אבל כהני חזקה אוכלין בתרומה של דבריהן בלבד ותרומה טהורה בין תרומה גדולה בין תרומת מעשר'. אכן, יש שתמחה על ביאור זה, ראה שו"ת מהר"י ט, ח"א סי' פה: 'מרגלא בפי ההמון שאומרים לכוהן הבא ראייה שאתה כוהן וטול, וכן ללוי. וזה טעות, שהכוהן והלוי בחזקתן הן עומדים'; ערוך השלחן, יו"ד סי' שכב סעי' כא: 'ולא אבין טעם זה להחליש כוח הכהונה בזמן הזה ובפרט בחלה דרבנן'. לדבריו, גם בזמן הזה ניתן לתת חלה לכוהן, אלא שלא נהגו כן. בעניין ייחוס הכוהנים בזמן הזה, ראה: שדי חמד, מערכת כף כלל צב, שסקר דיון זה, ומסקנתו שאין להקל משום ספק כהונה; חלת לחם, סי' א, שירי ברכה ס"ק ע; שו"ת חת"ס, יו"ד סי' רצא, דן בדברי שו"ת שאילת יעבץ הנ"ל הסובר שכל כוהן בחזקת ספק, ובחידושו לכתובות כה ע"ב, הרחיב בשאלה זו וכתב שאין לחוש שמא נתערבו בין כוהנים פסולים, אלא כל משפחה היא בחזקת כשרה. ומסיים: 'ומדינא כוהנים גמורים הם, וה"ה לפדות הבכורים ראויים הם. והכל כהלכה בלי פקפוק'. לאור דברים אלו הסיבה שאין נותנים חלה לכוהן בזמן הזה היא אי-יכולתם להשתמש בה מחמת טומאתם, וממילא הם מתייאשים ומוחלים עליה, ראה: שו"ת הרדב"ז, ח"א סי' תשל, ביחס לתרומה גדולה; דברי ישראל, הערות על חכמת אדם, שער מצוות הארץ פ"ד אות ז. לפי"ז כתב המהר"י ט הנ"ל, שבדברים חשובים שיש לכוהנים יכולת הנאה, כמו שמן להדלקת הנר, הם לא מתייאשים ויש חובת נתינה; כ"כ בשמו תלמידו, שירי כנסת הגדולה, הגהות הטור יו"ד סי' שלא אות כג; ארץ חפץ, הל' תו"מ נתיב ד נתיב ים אות לז; המעשר והתרומה, עמ' יח הערה תחתונה אות נ. אולם ראה: דרך אמונה הל' תרומות פ"ג ציון ההלכה ס"ק טז: 'מיהו בזמנינו שאין נוהגין כלל ליתן לכוהן כנ"ל... לא שייך זה'.
11. חזו"א (שביעית סי' ה ס"ק ד"ה עוד צריך טעם; שם ס"ק יב ד"ה ויש לעיין; דמאי סי' ב ס"ק ו); דרך אמונה, הל' תרומות פ"ו ה"ב ס"ק יט; קונטרס בהל' תרומות ומעשרות, דרך אמונה ח"ג עמ' 754.
12. אולם גם לדעת החזו"א יש לתת מעשר ראשון מעלי חסה למרור בפסח ומאתרוג למצוות ארבעת המינים, ראה: דרך אמונה, הל' תרומות פ"ו ציון ההלכה ס"ק עז: 'ומ"מ לעניין אתרוג ומצה דבעי שלכם חשש מרן שלא יהא שם המעשר ראשון, וכ"ש המעשר עני, כי כיון שאם יתברר מי הלוי יצטרך ליתן לו אין זה שלכם ואפילו בלוי עצמו לפעמים החמיר שלא יצא בהמעשר ראשון'; דרך אמונה, שם ס"ק עה, כתב שהחזו"א עצמו נתן מעשר ראשון: 'כפתור ופרח כתב שבעל נפש יתן גם בזמן הזה המעשר ראשון ללוי והמקילין אין נותנין ללוי בזמן הזה. וכן נהג מרן במעשר ראשון ודאי לתתו ללוי או דמי

שעתה אין ייחוס כהונה ולוויה, ואם יינתן מעשר ראשון ללוי, ישנו חשש שהוא יוחזק כלוי.¹³

וכיון שאין ביד מדקדקין שלא יעלה לנשיאת כפים ולתורה ע"פ עצמו, ראוי שלא ליתן להם לאותן שעולין ע"פ עצמן. וכיון שכבר חלפו דורות שעלו ע"פ עצמן וכן נוהגין עכשיו, אין ראוי ליתן להם. וכמדומה שכן נוהגין שכל אחד שורף תרומתו וחלתו בא"י ואינו נותנו לכוהן. ומטעם זה אפשר שאין חייבין ליתן מעשר ראשון ללוי כיון שהלויים עולין לתורה ע"פ עצמן... שאם יתנו לו יתרבו העולין עפ"י עצמן בשקר. והלכך כיון שאין בידינו להעמיד הדת על תילה, ראוי שלא ליתנן.¹⁴ לאור זאת, אומנם המנהג שלנו לתת מעשר ראשון ללוי,¹⁵ אך מ"מ במקרה שלפנינו, שהאדם קרא את נוסח הפרשת תרומות ומעשרות ולא נתן את המעשר הראשון ללוי, ניתן לסמוך על דעת ה'חזון איש' שאדם זה לא ביטל את מצוות הנתנה, משום שאינה קיימת בזמן הזה, לדבריו.

ג. היוב תשלומים באי-נתינת מעשר עני

מאז ומעולם מצוות נתינת מעשר עני הכבידה על החקלאי מבחינה כלכלית, וברבות השנים הועלו הצעות שונות לדרך שבה ניתן להיפטר ממצווה זו, ואף היו שהשאירו אצלם את המעשר עני.¹⁶ במקרה שלפנינו שהאדם השאיר אצלו מעשר עני השייך לעניים ואכל אותו, דבר זה כרוך בגזל ממון עניים.¹⁷ בחולין (קל ע"ב) מובאים דברי רב חסדא:

-
- אבל לא תרומה לכוהן; פאר הדור, ח"ד עמ' ריה, בעניין הפרשת מעשר ראשון מאתרוגים. ובביאור העניין, ראה: ישא ברכה, ח"ב סי' טו עמ' קצג.
13. יש שטענו, ואף תולים זאת בדעת החזו"א, שאין לתת ללוי מעשר ראשון בזמן הזה משום דין המוציא מחבירו עליו הראיה. בעניין זה, ראה: הרב יהוסף אשכנזי, בתוך שו"ת רבי בצלאל אשכנזי, סי' ב: 'וכן עניין גזל השבט של המעשר ראשון בודאי גזל גמור הוי, כי אפילו היינו אומרים שאין צריך ליתנו ללוי עד שיביא ראיה, מ"מ יהא מונח עד שיבוא אליהו כדן כל ממון המוטל בספק, כי הרי הבעל אין לו כוח כלל כיון שהפרישו למה יקח ומי יעמוד במקום לוי לזכותו לו'. בדבריו הוא מניח הנחת יסוד, שכל עוד לא הביא הלוי ראיה על ייחוסו, אזי הממון אינו שייך לבעלים, אלא הוא ממון מסופק. דבר זה תלוי בהגדרת 'מוחזק' - אם הממון שנמצא אצל הבעלים הוא בתורת ודאי או בתורת ספק, ראה: שטמ"ק, בבא קמא מו ע"ב ד"ה שנאמר, בשם הר"ר יונתן, שהוא דין ספק; קונטרסי שיעורים, בבא מציעא סי' ה אות א, כתב שהוא דין ודאי; קובץ הערות, סי' עא אות ב, תלה שאלה זו במחלוקת אם תקפו כוהן מוציאים מידו או לא; ראה עוד: קובץ שיעורים, בבא בתרא אות רג; פאר הדור, ח"ד עמ' ריט, בהערה 121.
14. חזו"א, שביעית סי' ה ס"ק יב.
15. כדברי השלחן ערוך, יו"ד סי' שלא סעי' יט. וכן נוהגים בקרן 'בית האוצר' שעל יד 'מכון התורה והארץ'.
16. ראה במאמרי 'נתינת מעשר עני במגזר החקלאי - סקירה הלכתית-היסטורית', אמונת עתיך 130 (שבט תשפ"א), עמ' 42-51.
17. יש לציין ששונה נתינת מעשר ראשון מנתינת מעשר עני, שנתנת מעשר עני אינה תלויה בייחוס, וחיובה קיים גם בספק.

המזיק מתנות כהונה או שאכלן - פטור מלשלם. מאי טעמא? איבעית אימא דכתיב זה, ¹⁸ ואיבעית אימא משום דהו"ל ממון שאין לו תובעים. הרמב"ם ¹⁹ והרא"ש ²⁰ צידדו בלישנא בתרא שפטור מלשלם, משום שמתנות כהונה הן 'ממון שאין לו תובעים'. ביחס למתנות עניים ומעשר עני כתבו פרשני הרמב"ם, שאף שהם שייכים לעניים כדברי הרמב"ם, ²¹ מ"מ כשאין הפירות בעולם, ממון זה מוגדר כ'ממון שאין לו תובעים', שכן אין חובה לתת את המעשר לעני ספציפי: דיכול לומר דשמא לא היית ראשון לזכות בהן ועכשיו שבאתה לתבוע התשלומין מידי, שהרי גזלתי מן העניים, לא לך אתן אלא לאחר. ²²

נשוב למתנות כהונה - בהמשך הדברים מביאה הגמרא (חולין קלא ע"א) דין נוסף המהווה קושי על האמור: 'הרי שאנסו בית המלך גרנו, אם בחובו - חייב לעשר'. נמצא שלמתנות כהונה יש לכאורה 'תובעים'. מסיבה זו, כשגובה המלך את חובו מהיבול, חייב בעל היבול לעשר ממקום אחר על פירות אלו ולתת לכוהן. ²³ על כך עונה הגמרא: 'שאני התם דקא משתרשי ליה'. כלומר מתנות כהונה מוגדרות כ'ממון שאין לו תובעים', ומ"מ בעל השדה חייב לעשר במקרה שאנס המלך גרנו בחובו, משום שבכך הוא משתכר מעות בפריעת חובו ע"י פירות המעשר. ²⁴ הראשונים הקשו מדברים אלו על דינו של רב חסדא שהאוכל מתנות כהונה ומעשרות - פטור מתשלומים, הרי באכילתו הוא משתכר בכך שאינו זקוק לקנות אוכל ויתחייב בתשלומים כדין 'אנס המלך גרנו'. ²⁵ הר"ן (חולין מד ע"ב מדפי הרי"ף, ד"ה ואי בעית) מבחין בין המקרים. במקרה שהאדם לא התכוון להפקיע את המצווה, כדוגמת 'אנס המלך גרנו', כיוון שהוסבה לו הרווחה מכך, הוא חייב בתשלומים, כדבריו: 'כיון שלא הפקיע הוא מצוותו ומשתרשי ליה, עדיין

18. דברים יח, ג: 'וזה יהיה משפט הכוהנים מאת העם מאת זבחי הזבח אם שור אם שה ונתן לכוהן הזרע והלחיים והקבה'.
19. רמב"ם, הל' ביכורים פ"ט ה"ד.
20. רא"ש, חולין פ"י סי' ב.
21. רמב"ם, הל' מתנו"ע פ"א ה"ח; שם פ"ו ה"י.
22. ים של שלמה, חולין פ"י סי' ת. כ"כ הרב חזקיה די סילוה, מים חיים הל' מתנו"ע פ"א ה"ח ד"ה ולדידי: 'דכי אמרינן דמחייב ליתן מתנות אלו לעני הבא ראשון, הני מילי כי איתנהו בעין דהשתא לאו דיליה הוו ותו לא מצי למדחי לעני הבא ראשון. אבל כי אכלינהו ולא פש גביה אלא חיובי בעלמא, בהא משמע ליה לתלמודא לדמות מתנות עניים למתנות כהונה'.
23. רש"י, חולין קלא ע"א ד"ה חייב; מאירי, שם ד"ה אנסו. דברים אלו קשים, כיצד יוכל לעשר על מה שאינו ברשותו? יש שביארו שמדובר שמפריש קודם שהמלך לוקח ממנו, ואז זה ברשותו, ראה: אמרי בינה, דיני תרו"מ סי' ה ד"ה והנה הא; קהלות יעקב (קנייבסקי), חולין סי' לז אות ג; חזו"א, דמאי סי' יד ס"ק ג ד"ה ואפשר. יש שכתבו שאף שאינו ברשותו 'חכמים העמידו הפירות ברשותו', ראה: חזו"א, דמאי סי' יד ס"ק ג ד"ה יש; כע"ז בחידושי רבי מאיר שמחה, חולין קלא ע"א ד"ה ובקוצר. לביאור שונה, ראה: אבי עזרי, הל' מעשר פ"ו ה"י ד"ה אולם.
24. רש"י, חולין קלא ע"א ד"ה שאני. בהגדרת דין 'משטרשי' ביארו האחרונים שהכוונה היא מדין 'ממוני גבך', וכאשר המלך אנס את גרנו, ממון הבעלים הוא חילופי המעשר, וכאילו המעשר תחת ידו, ראה: אור שמח, הל' נזקי ממון פ"ג ה"ב; קונטרסי שיעורים, בבא קמא שיעור יב אות יח ד"ה ובקצוה"ח. וראה שם בדבריו שדין זה שונה בתכלית מדין 'נהנה' ומדין 'מזיק'.
25. כן הקשו תוספות, חולין קלא ע"א ד"ה שאני.

מצוותו עליו'. אך במקרה שהאדם התכוון במעשיו להפקיע את מצוות הנתינה, כגון שאכל או הזיק, הוא פטור מתשלומים, שהרי בכך הוא הפקיע מעצמו את מצוות הנתינה: כל שנתכוון ליקח מתנות כהונה לעצמו ושינה אותן בצביעה או אכלן שוב אינו

משלם אע"ג דמשתרשי ליה, שהרי הפקיע מצוותו וחיוב ממון אין בהן.²⁶

מדבריו נראה שחיוב התשלומים במקרה שבו אדם לא התכוון להפקיע את מצוות הנתינה נובע מכך שיש לאל-ידו לקיים את המצווה, כלשונו: 'עדיין מצוותו עליו', שהרי יכול השדה בעולם. מנגד, במקרה שבו הזיק או אכל שאין הדבר בעולם, אין חיוב תשלומים. ביאור זה בדברי הר"ן ממקד את דבריו באבחנה בין מקרה שבו מתנות הכהונה קיימות בעולם, ובכך ישנה היתכנות לקיום המצווה, ולכן 'עדיין מצוותו עליו' והוא חייב בתשלום, לבין מקרה שאינו בעולם ולכן פטור מתשלום. כן ביארו את דבריו הרב יעקב לורברבוים²⁷ והרב מאיר שמחה מדווינסק (חידושים), חולין קלא ע"א ד"ה (בקוצר) שכתב:

אבל תשלומין לא מצאנו היכי דליתנייהו בעיניה בדבר שאין לו תובעין כלל, וזה אמיתות הסברא לפענ"ד.

כביאור זה המבחין בין המקרים בשאלה אם המתנות קיימות בעולם או לא, כן כתבו הריטב"א: 'דכל היכא דאיהו גופיה אכלינהו או אזקינהו וכלו קרנא דידיה פטור',²⁸ ורבנו חסדאי קרשקש: 'דכיון שכלין מן העולם כמזיק חשיב והתורה פטרה את המזיק'.²⁹ ביסוד אבחנה זו של הר"ן מבאר הרדב"ז (שו"ת, ח"ה סי' תקמח) את דעת הרמב"ם.³⁰ הרמב"ם (הל' ביכורים פ"י ה"ח) פסק מחד גיסא בהקשר לראשית הגז שהוא חייב באחריותם: 'המפריש ראשית הגז ואבד חייב באחריותן עד שיתן לכוהן', ומאידך גיסא הוא פסק שאם אכל ממתנות הכהונה או הזיק להן הרי הוא פטור (שם ה"ו): 'אם גזו הצמר וצבעו קודם שיתן, נפטר מראשית הגז...', ובמקום אחר (שם, פ"ט הי"ד) כתב: 'עבר ואכלן או הזיקן או מכרן' אינו חייב לשלם'. במקרה וראשית הגז אבדה - עדיין המצווה מוטלת עליו, כדן 'אנס המלך גרנו', ולכן הוא חייב לתת לכוהן. זאת לעומת שני המקרים הנ"ל, בהם מדובר שהאדם הפקיע מעצמו את המצווה באמצעות פעולת שינוי ואיבוד

26. ראה: ים של שלמה, חולין פ"י סי' ג, שהביא את הסבר הר"ן וסיים: 'ויפה כתב'.
 27. דבריו לא נדפסו במהדורות הרגילות של 'נתיבות המשפט', אלא זוהי הוספה מכת"י. הובאו הדברים בשלחן ערוך, מהדור פרידמן חו"מ סי' קז, נתיבות המשפט ביאורים ס"ק ז ד"ה ועיקר; ספר הזיכרון עולת שלמה (אור ישראל), ח"א עמ' שעו.
 28. ריטב"א, חולין קלא ע"א ד"ה תא שמע.
 29. רבנו קרשקש (המיוחס לריטב"א), גיטין מד ע"א ד"ה שאני.
 30. כ"כ לבאר בדעת הרמב"ם: ר"י קורקוס, הל' ביכורים פ"ט הי"ד; משנה למלך, שם פ"י ה"ח; חתם סופר, חולין קלא ע"א ד"ה דקא; תורת חיים, שם; פרי חדש, יו"ד סי' ס"ק מו, בביאור דעת השו"ע.
 31. את ההוספה הזו של הרמב"ם בדברי רב חסדאי, ובביאור היחס בין מכירה שפטור מתשלום ל'אנס המלך גרנו' שחייב, יש שביארו לאור יסודו של הר"ן הנ"ל, שאומנם המתנות בעולם, אך מכיוון שמתנות כהונה הן ממון שאין לו תובעים, הוא פטור 'והרי זה דומה ללבנו או צבעו שאע"פ שהוא בעין נפטר ממנו' משום כוונת הפקעה, ראה: ר"י קורקוס, הל' ביכורים פ"ט הי"ד ד"ה ויש; קצות החושן, סי' קז ס"ק ה; אמרי בינה, דיני תרו"מ סי' ג ד"ה אך; תורת חיים, חולין קלא ע"א ד"ה שאני. אבי עזרי, הל' מעשר פ"ו ה"י, ביאר באופן שונה ובהבחנה בין תרו"מ לבין מתנות כהונה מבהמה.

המתנה מהעולם, לפיכך 'כיון שהוא ממון שאין לו תובעין... שוב אין המצווה מוטלת עלי'. וכך מסכם הרדב"ז (שם):

דעיקר טעמא כיון שהוא ממון שאין לו תובעין המצווה נפקעה והממון אין לו תובעין, אבל היכא דהמצווה לא נפקעה חייב לקיים מצוות נתינה. הרב דוד פארדו מוסיף על דברים אלו של הרדב"ז וטוען שאפילו במקרה שהאדם לא התכוון לגזול, אזי כאשר אין המתנה בעולם, הוא אינו חייב בתשלום ואחריות.³² הארכנו בביאור הדברים המבוססים על דברי הר"ן וההולכים בשיטתו, משום שבעבר נחלקו בהבנת דבריו הרב יואל פרידמן והרב יעקב אפשטיין.³³ לדברי זה האחרון, ההבנה בדברי הר"ן היא השאלה אם האדם התכוון להפקיע את המצווה או לא, ולכן במקרה שלפנינו, שבו האדם לא התכוון להפקיע המצווה אלא טעה וחשב שהוא מנוי ב'בית האוצר' ואכל מעשר עני, הוא חייב בתשלומים. מנגד טען הרב פרידמן שההבנה בדברי הר"ן מבוססת על האבחנה אם המתנה בעולם או לא, ולכן במקרה שלפנינו, שבו אין מעשר העני בעולם, אין חיוב תשלומים, אף שהאדם לא התכוון לגזול. בדברינו נוכחנו לדעת שהבנה זו בדברי הר"ן מבוססת על דברי האחרונים בביאור דעתו וכן על הראשונים שסברו כמוהו וחידדו את ההבחנה אם הדבר בעולם או לא. לאור האמור עולה שבמקרה שלפנינו, שבו האדם קרא את נוסח הפרשת תרומות ומעשרות מתוך מחשבה כי הוא מנוי ל'בית האוצר' ולכן לא נתן מעשר עני לעניים אלא אכל את כל היבול, הוא אינו חייב בתשלומים לעניים. טעמו של דבר כאמור הוא שכעת אין המעשר בעולם, ואף במעשיו אלו הוא אינו מתכוון להפקיע את מצוות הנתינה לעניים, ואין לו חובת תשלום לעניים, משום שמעשר עני הוא 'ממון שאין לו תובעים'.

ד. היוב לצאת ידי שמיים

לאור האמור עולה שבמקרה שלפנינו אין האדם חייב בתשלומים לעניים על אי-הנתינה שלו, אך יש לשאול אם הוא חייב לשלם לעניים כדי לצאת ידי שמיים. לעיל הובאו דברי רב חסדא:

המזיק מתנות כהונה או שאכלן - פטור מלשלם. מאי טעמא? איבעית אימא דכתיב זה, ואיבעית אימא משום דהו"ל ממון שאין לו תובעים.³⁴ ההשלכה משני טעמים אלו היא לשאלה אם מ"מ הוא חייב לצאת ידי שמיים. לפי ההסבר הראשון, שסיבת הפטור היא שהתורה לא חייבה לתת אלא את המתנות עצמן, אין הוא חייב אף לצאת ידי שמיים. ואולם לפי ההסבר השני, סיבת הפטור היא שלא ניתן לתבוע

32. חסדי דוד, חולין פ"י ה"א ד"ה ומתוך הדברים.

33. אמונת עתיך 19 (תשרי-חשוון תשנ"ז), עמ' 22-25; התורה והארץ, ח"ד עמ' 247-250; אמונת עתיך 20 (כסלו-טבת תשנ"ח), עמ' 24-26.

34. חולין, קל ע"ב.

אותו להוציא ממון זה בדיינים, אך מ"מ הוא חייב לצאת ידי שמיים.³⁵ הרמב"ם³⁶ והרא"ש³⁷ צידדו בלישנא בתרא שפטור מלשלם משום שמתנות כהונה הן 'ממון שאין לו תובעים',³⁸ וממילא חייב לצאת ידי שמיים,³⁹ וכן פסק השלחן ערוך' (יו"ד סי' סא סעי' טו):⁴⁰ לא נתן המתנות לכוהן אלא אכלן או הפסידן, פטור מדיני אדם, אלא כדי לצאת ידי שמיים צריך לפרוע דמיהם.⁴¹ לאור זאת במקרה שלפנינו, אומנם אדם זה אינו חייב בתשלומי דמי מעשר עני, אך מ"מ חייב הוא לתת את שווי מעשר העני כדי לצאת ידי שמיים.

מסקנה

1. אדם שחשב בטעותו שהוא מנוי ל'בית האוצר' והפריש תרומות ומעשרות ולאחר זמן התברר לו שלא היה מנוי כלל ועיקר, הפירות והירקות שאכל אינם טבל.
2. נתינת מעשר ראשון - ניתן להסתמך על דעת ה'חזון איש' הסובר שבזמן הזה אין מצוות נתינת מעשר ראשון ללוי.
3. נתינת מעשר עני - אומנם הוא לא קיים את המצווה, אך כיוון שהוא לא התכוון להפקיע עצמו מחיוב נתינה ואין הפירות בעולם, הרי הוא פטור מתשלומי דמי המעשר, אך מ"מ ייתן את שווי המעשר לעניים כדי לצאת ידי שמיים.

35. כ"כ תוספות (חולין קל ע"ב ד"ה ואב"א; שם ד"ה תנא); רא"ש (חולין פ"י סי' ב; תוספות הרא"ש, חולין קל ע"ב ד"ה ואיבעית).
36. רמב"ם, הל' ביכורים פ"ט הי"ד.
37. רא"ש, חולין פ"י סי' ב.
38. סמ"ג, עשין סי' קמב; כסף משנה, הל' ביכורים פ"ט הי"ד, בדעת הרמב"ם, אך לדבריו אינו חייב לצאת ידי שמיים.
39. כ"כ רא"ש (חולין פ"י סי' ב; קיצור פסקי הרא"ש, חולין פ"י סי' ב); דברי חמודות, חולין פ"י אות ב, בדעת הרא"ש; רבנו ירוחם, נתיב כ ח"ג דף קעה ע"א; ר"י קורקוס, הל' ביכורים פ"ט הי"ד ד"ה עבר; טור, יו"ד סי' סא; ב"ה, שם אות יא; ש"ך, שם ס"ק יט; לבוש, שם סעי' טו; פרי מגדים, שפתי דעת יו"ד שם סעי' לא; הרב יהונתן אייבשיץ (פלת, שם ס"ק ה; כרתי, שם ס"ק לז); ערוך השלחן, שם סעי' מט; שערי דעה, שם ס"ק ב; באר היטב, שם ס"ק כ; דרכי תשובה, שם ס"ק קפה; בית אברהם (אברהמס), שם שפתי זהב ס"ק כד; זבחי צדק, שם אות עד; כף החיים (סופר), שם ס"ק קלד.
40. השווה לדבריו בשו"ע, יו"ד סי' סא סעי' לא: 'עבר ואכלן, או הזיקן, או מכרן אינו חייב לשלם, מפני שאין לו תובעים ידועים'. וביארו הפרשנים, ראה הערה 39 בפרשני השו"ע, שהכוונה היא שמ"מ חייב לצאת ידי שמיים.
41. אומנם יש הסוברים שאף מדיני שמיים פטור ורק מצד מידת חסידות אם רוצה לשלם יכול לעשות כן, ראה: ר"ן, חולין מד ע"ב מדפי הרי"ף; פרי חדש, יו"ד סי' סא ס"ק כו; ש"ך, ספר הארוך מש"ך יו"ד סי' סא ד"ה בגמרא, בדעת הרמב"ם. בביאור דברי הר"ן בסוגיה, ראה: באר שבע, חולין קל ע"ב. בביאור סברת הר"ן ביחס למתנות כהונה ועניים, ראה: חידושי רבי ראובן, בבא מציעא סי' ח אות ב; שו"ת אגרות משה, ח"ג יו"ד סי' קכד ענף ב. מ"מ ראה בדברי ים של שלמה, חולין פ"י סי' ב, שדחה את דברי הר"ן בטענה שמתנות כהונה ועניים אינן מצווה בלבד, אלא יש בהן גם דין ממון. לפיכך כשאין בעולם, אף שאין תובעים לממון זה, מ"מ מחויב לצאת ידי שמיים, כפי שנפסק בשו"ע הנ"ל.